

Lencsés Gyula

„CSAK ÚGY SZŐRMENTÉN”

A KÉRDŐÍV MINT SZÍNHÁZI KELLÉK A METANOIA ARTOPÉDIA JÉG-DOKTRÍNÁK CÍMŰ ELŐADÁSÁBAN

Bevezetés

Amikor színház és szociológia kapcsolatáról beszélünk, többnyire arra szoktunk gondolni, hogyan lehet a szociológia eszközeivel vizsgálni a színház mint társadalmi intézmény működését. Maria Shevtsova tanulmánya tizennégy pontban sorolja fel a lehetséges – és meglehetősen elterjedt - vizsgálódási irányokat.¹ Ezekben az esetekben a szociológia a színházhoz képest kívül van. Ritkábban bár, de a szociológia maga is beléphet egy-egy előadásba, abban direkt módon felhasználásra kerülhetnek kutatási eredmények,² sőt a színház akár reflektálhat is azokra az előadáson belül.³ Ilyen a szegedi Metanoia Artopédia társulat *Jég-doktrínák* című előadása is, amely a 2013. december 30-i munkabemutatóval

¹ Maria SHEVTSOVA, „Színházzsociológia – Problémák és perspektívák”, in *Színház és szociológia határán*, szerk. DEMCSÁK Katalin és IMRE Zoltán, ford. DÖMÖTÖR Edit, 13-33. (Budapest: Kijarat Kiadó, 2005), 27-33.

² Szellemes példája ennek a Tünet Együttes *Voks* című „interaktív politikai táncszínháza”, ahol a nézők pillanatról pillanatra maguk döntenek el, hogy a két párhuzamosan futó cselekményszál közül éppen melyiket akarják látni vagy hallani a színpadon. Tünet Együttes: *Voks – Interaktív politikai táncszínház*, 2012. február 2, hozzáférés: 2022.01.31, <https://tunetegyuttes.hu/darab/voks>

³ Jelen írás szerzőjének korábban volt alkalma részt venni egy olyan színházi projekt előkészítésében, amelyben a színészek bevonásával készült előzetes szociológiai felmérés és interjúsorozat, melynek eredményei később az előadás részét képezték, ez a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház 2012-es *Pass-Port* projektje volt. A szociológiai nézőpont beemelésével felmerülő kérdéseket elemzi SZERBHORVÁTH György írása: SZERBHORVÁTH György, „Giccs, hübrisz, félreértés. Szociológia a színházban – Urbán András Passport-trilógiája kapcsán”. *Kalligram* 23, 5. sz. (2014): 76-84. A kutatás egy szeletének szociológiai szempontú bemutatását pedig magam végeztem el: LENCSE S Gyula, „(M)ilyenek láttok? Nemzeti sztereotípiák a magyar-szerb határ két oldalán”, in *A szociológia szemüvegén keresztül. Tanulmányok Feleky Gábor 60. születésnapjára*, szerk. BALOG Iván et alii, 140-154 (Szeged: Belvedere Meridionale, 2012)

együtt a 2021-es THEALTER konferencia időpontjáig a 38. variációjánál tartott.⁴ A legtöbbször Szegeden volt látható, de eljutott más magyarországi városokba, több alkalommal Szerbiába, Lengyelországba, Csehországba és Belorusszia fővárosába, Minszkbe is.

Nem lehet feladatomban ennek a kimagasló művészi értékű darabnak a méltatása: ezt megtették mások, elég csak Mikola Gyöngyi,⁵ Ibos Éva⁶ és a Fehér Elephant⁷ írásaira utalni. Kizárólag az előadás részét képező kérdőívvel foglalkozom.

Hogyan került kérdőív az előadásba? Az alkotók, Perovics Zoltán és Erdély Perovics Andrea már a legelső munkabemutatóra összeállítottak egy meglehetősen provokatív, az előadás témájához kapcsolódó kérdéssort.⁸ A munkabemutató után felajánlottam, hogy a kérdőívet kibővítem, átalakítom, a szociológiai kérdőív alapvető formai szabályaihoz igazítom. A kérdőív az előadás szerves része lett, a kitöltés körülményeit pontosan leírja Mikola Gyöngyi kritikája:

„A nézők az előadás kezdetén kérdőívet és egy piros ceruzát kapnak. A profi szociológiai módszerrel készült állítássorozat a rasszizmushoz, a különböző társadalmi kisebbségekhez és az agresszióhoz való viszonyunkat teszteli. A közönség munkáját azonban megnehezítik a túl hangos effektek, egymásba keveredő 'szólamok': kezdetben Sickratman *Evvel a dalban* című száma szól, majd archív rádiófelvételeken beszél a bementő a háborúban elesett hősről, utána Szalasi esküjét halljuk. A néző úgy vonódik be az előadás központi témájába, hogy váratlanul megtapasztalja, mennyire nem egyértelmű, nem automatikus, mennyire elbizonytalanítható saját szilárdnak gondolt értékválasztása is egy túl „zajos” környezetben – a zavar általános, mert viszonylag sok idő telik el, amíg mindenki kitölti a kérdőívet.”⁹

Ez a kérdéssor – éppen a szituációból adódóan - mégsem egy igazi tudományos célú kérdőív, amit azzal is próbáltunk jelezni, hogy nincsenek kérdések azokra az alapvető információkra, amelyek elengedhetetlen részei minden valamirevaló

⁴ Azóta 2021. szeptember 30-án a *Jégdoktrínák* 39. variációja is közönség elé került Szegeden.

⁵ MIKOLA Gyöngyi, „A kegyetlenség evangéliuma mint kulturális örökség”, *Tiszatáj* 68, 6. sz. (2014): 131-136.

⁶ IBOS Éva, „Nincs olvadáspon”, *tiszatajonline.hu* 2014. február 27, hozzáférés: 2022.01.31, <https://tiszatajonline.hu/szinhez/nincs-olvadaspont/>.

⁷ FEHÉR Elephant, „*Jég-doktrínák* - Perovics Zoltán -Metanoia -ReflACT - B32 Galéria és Kultúrtér”, 2016, hozzáférés: 2022.01.30, <http://toptipp.hu/szinhez/alternativ.htm>.

⁸ Az egyik közvetlen kiváltó ok az akkori friss hír volt a Szabadság térre akkor még csak tervezett, azóta megvalósult történelemhamisító második világháborús emlékműről.

⁹ MIKOLA, „A kegyetlenség...”, 132.

kérdőívnek (nem, életkor, iskolai végzettség). Valódi szociológiai kutatásra, statisztikai következtetések levonására alkalmatlan, hiszen nincs véletlen mintavétel, kicsik az elemszámok. Ezért megengedtük magunknak, hogy játszottunk a kérdésekkel. Igyekeztünk elkerülni a sugalmazó kérdéseket, ugyanakkor szándékosan benne hagytunk olyan kérdéseket, amelyek értelmezése ambivalens. A válaszokban, a válaszmegtagadásokban és kérdőívhez fűzött kommentároknak mindez tükröződik.

A kérdőívvel a fő célunk az elgondolkodtatás volt, így minden kritikai észrevétel is, amelyet a nézők megfogalmaztak a kérdésekkel kapcsolatban, ezt segíti elő. A nézők érzékenyítését szolgálja az is, hogy nem az előadásra történő várakozás közben, hanem már bent, a nézőtéren ülve, a színpadkép látványával ismerkedve, az előadás hangkulisszájába belemerülve kell kitölteni a kérdőívet.

Bizonyos kérdéseknek dramaturgiai szerepük van, konkrét utalás történik rájuk az előadás során. A feldolgozás aktusa is megidéződik az előadásban, ironikusan reflektálva az alkalmazott módszerre.

A fentiekben megfogalmazott fenntartások ellenére miért érdemes mégis megismerni a válaszokkal? Ha tudományos érvényű következtetéseket nem is tudunk levonni, a kérdőívekből megtudhatjuk, hogy egy adott – egyszeri és megismételhetetlen – előadás közönsége hogyan gondolkodott az előadás tematikájához szorosan kapcsolódó kérdésekről.¹⁰ Ráadásul látni fogjuk, hogy vannak észrevehető különbségek a különböző helyszíneken tartott előadások nézői között: akár a különböző országokat, akár az egyes magyarországi városokat, akár a különböző budapesti helyszíneket hasonlítjuk össze. Semmiképpen nem mondhatjuk azonban, hogy ezek az eltérések nemzeti vagy lokális sajátosságoknak volnának betudhatóak. Sok múlik a hírverés és a közönségszervezés eltérő módozatain, az egyes helyszínek törzsközönségén, egyáltalán azon, hogy kinek van esélye eljutni egy ilyen előadásra. Szegeden például a Metanoia Artopédia társulatának közönsége nagyjából előre tudhatja, mire számíthat.¹¹ Ugyanakkor egy vidéki kisvárosban, ahol bármilyen színházi előadásra viszonylag ritkán kerül sor, és maga a társulat sem ismert, a nézőknek sokkal kevésbé lehetnek előzetes várakozásaik. Nem is beszélve a külföldi helyszínekről, ahol nyilván minimális előzetes információ lehetett csak arról, hogy milyen fajta színházat fognak látni.

¹⁰ A konferencián bemutatott prezentációt követő hozzászólásokban érdekesen kirajzolódott a kérdőívhez kapcsoló lehetséges nézői hozzáállások két lehetséges szélső pólusa a teljes elutasítástól („nem töltöm ki” – „nem hagyom magam csőbe húzni” – „ne akarjanak a kérdéseikkel befolyásolni”) a feltétlen elfogadásig („Azt vettem észre, hogy nevel az előadás: amikor másodszer néztem meg, bizonyos kérdésekre másmilyen választ adtam, mint korábban.”).

¹¹ Ennél az előadásnál ez nem feltétlenül előny, hiszen kifejezetten megnehezíti, hogy az előadás ne csak azokhoz jusson el, akik már eleve egyetértenek azzal, amit az előadás „mondani akar”.

A közönség jellemzése a kérdőívek alapján

Elsőként azt nézzük meg, milyen mértékben értettek egyet a kérdőívben szereplő kijelentésekkel. Az 1. táblázat az egyes kérdésekre adott válaszok átlagát tartalmazza, az egyetértés mértéke szerint csökkenő sorrendben.

	Átlag	N	Szórás
A cigányok művészete gazdagítja a magyar kultúrát	4,51	897	0,90
A homoszexuálisokat ugyanolyan jogok illetik meg, mint a heteroszexuálisokat	4,46	1407	1,04
Mindenkinek fel kell emelnie a szavát az etnikai kisebbségek megkülönböztetése ellen	4,19	1442	1,14
Magyarországon az elmúlt egy évben nagymértékben nőtt az idegenellenesség	4,16	982	1,01
A cigányoknak nem szabad lemondaniuk a hagyományaikról	4,09	1376	1,05
Jó érzés magyarnak lenni	3,24	965	1,14
Ma Magyarországon már nem érdekes, hogy ki zsidó és ki nem az	3,22	907	1,44
A demokrácia éppen attól demokrácia, hogy a szélsőséges nézetek is fórumot kaphatnak	3,01	1440	1,26
A mai válsághelyzetben nem pártvitákra, hanem határozott, hatékony kormányzásra van szükség	2,89	1436	1,52
Az antiszemitizmus alapja az irigység	2,88	1321	1,22
A cigányokkal szembeni ellenérzésekről maguk a cigányok is tehetnek	2,88	1364	1,23
A tényleges életfogytiglani szabadságvesztés csorbítja az alapvető emberi jogokat	2,84	1349	1,43
Zavar, hogy a bevásárlóközpontok környékén annyi kéregető hajléktalant látni	2,77	1443	1,32
Jogos önvédelem esetén bármilyen eszköz alkalmazása megengedett, akár a támadás mértékét felülmúlva is	2,66	1422	1,32
Egy olyan határozott vezetőre van szükségünk, aki erős kézzel irányítja az országot	2,56	1434	1,40
A cigányok alig tesznek valamit azért, hogy beilleszkedjenek a társadalomba	2,50	1386	1,17
Lehetetlen, hogy ha valaki akar, egy év alatt ne találjon magának megfelelő munkát	2,48	1445	1,36
Azok az értékek, amelyek szerint a cigány családokban nevelik a gyerekeket, alkalmatlanok arra, hogy boldoguljanak a mai világban	2,48	1360	1,21
Azokat a cigányokat, akik huzamosabb ideje nem rendelkeznek állandó munkahellyel, kötelezni kellene közmunka elvégzésére	2,47	1361	1,36
A külföldi média eltúlozza a szélsőséges nézetek terjedését Magyarországon	2,45	962	1,25

Kár, hogy megszűnt a kötelező katonai szolgálat, mert ez jó hatással volt a fiatal férfiakra	2,21	1448	1,35
A cigány lakosság számának növekedése bizonyos területeken már szinte veszélyezteti a társadalom biztonságát	2,19	1358	1,22
A cigányok több támogatást érdemelnének, mint a magyarok	2,17	905	1,27
Az lenne a legjobb, ha az általános- és középiskolákban egységes tanterv szerint, egyforma tankönyvekből tanulnának a diákok	2,14	1438	1,36
Egy olyan környezetben, ahol a résztvevők egyöntetűen ugyanazt az idegengyűlölő nézetet vallják, nem beszélhetünk uszításról, hanem inkább a résztvevők egyetértéséről	2,06	1378	1,26
A cigányok eleve hajlamosabbak a bűnözésre	1,96	1357	1,17
Magyarországon a zsidók érdekei mindig is mások voltak, mint a nem zsidóké	1,84	896	1,03
Helyes, hogy emlékművet állítottak hazánk 1944-es német megszállásának Budapesten, a Szabadság téren	1,80	922	1,13
A halálbüntetésre szükség lenne, mert van, akit csak a halálbüntetés ténye riaszt vissza súlyosabb bűncselekmények elkövetésétől	1,79	1457	1,24
Egy nemes eszme érdekében néha még az erőszak is elfogadható	1,62	1441	0,93
Mindenekelőtt a zsidók tehetnek arról, hogy létezik zsidóellenesség	1,56	1353	0,94
Vannak olyanok, akik alacsonyabb rendűek, mint mások	1,51	1436	1,09
Ameddig az iskolákban tilos a testi fenyegetés, a pedagógusok nem tudnak rendet tartani	1,50	1440	0,97
A sokféle világnézet közül csak egy lehet igaz	1,35	1452	0,83

1. táblázat. A kérdésekre adott válaszok átlaga és szórása¹²

Megnyugtató, melyik három kijelentés szerepel a lista elején. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a negyedik helyre került az a megállapítás, amely szerint Magyarországon nagymértékben nőtt az idegenellenesség. Ugyancsak megnyugtató, hogy melyik állításokkal értett egyet a közönség a legkevésbé.

Az átlagok mellett érdemes megnézni azt is, hogy mely kijelentésekhez kapcsolódnak a legnagyobb szórások. Egy bizonyos kérdésre adott válaszok szórása annál nagyobb, minél inkább különböznek – vagy akár polarizálódnak – az ezzel

¹² A kijelentéseket 1-től 5-ig lehetett értékelni. 1: egyáltalán nem ért egyet, 5: teljesen egyetért. Bizonyos kérdések csak a magyar, vagy a magyarországi nézők számára voltak relevánsak, ezeknél az esetszám emiatt lett kisebb.

kapcsolatos vélemények. A számszerűsíthető eltéréseket okozhatják valódi véleménykülönbségek, de az adott kijelentés eltérő értelmezési lehetőségei is.¹³

A legnagyobb szórással rendelkező kijelentések a következők voltak:

- (1) Nem pártvitákra, hanem hatékony kormányzásra van szükség (1,52)
- (2) Ma Magyarországon már nem érdekes, ki zsidó és ki nem az (1,44)
- (3) A tényleges életfogytiglani csorbítja az emberi jogokat (1,43)
- (4) Egy olyan határozott vezetőre van szükségünk, aki erős kézzel irányítja az országot (1,40)

A fenti négy kérdés mindegyike képes volt polarizálni a véleményeket. Az első és utolsó állítással való egyetértés, illetve a harmadik állítás elutasítása inkább autoriter, míg azok elutasítása liberális szemléletmódra utal. Bonyolultabb a helyzet a második állítással. Ha valaki szerint ma Magyarországon még mindig érdekes, ki zsidó és ki nem, az egyaránt fakadhat a zsidókhöz való empatikus és negatív hozzáállásából is.¹⁴

Matematikai módszerekkel (korrelációs együttható és főkomponens-elemzés) meghatározható, hogy tartalmi szempontból hogyan függenek össze és ez alapján hogyan csoportosíthatóak az egyes kérdésekre adott válaszok.¹⁵ Mivel az eredeti kérdőívben vannak kifejezetten Magyarországra vonatkozó kérdések, illetve olyanok, amelyek csak a magyarországi diskurzus ismeretében értelmezhetők, a válaszok tartalmi struktúráját a magyarországi (és magyar nyelvű) előadások közönsége alapján határoztuk meg. A kérdéseket csoportosítva nyolc különböző dimenziót (értékskálát) lehetett beazonosítani:

1. *Autoriter/antiliberális értékek*: testi fenyegetés; katonai szolgálat; erős kezű vezető; halálbüntetés; cigánybűnözés.

¹³ Ez utóbbi egy standardizált szociológiai kutatás esetében kérdőívszerkesztési hiba lenne. Mi azonban – ahogyan ezt már korábban jeleztük – szándékosan hagytunk meg ilyen kérdéseket, hogy a nézőket ezek továbbgondolására, az ambivalenciák felismerésére próbáljuk rávenni.

¹⁴ Ebben az esetben a többi kérdésre adott válasz együttes elemzése segíthet abban, hogy eldöntsük, adott esetben melyik értelmezés a helytálló.

¹⁵ Anélkül, hogy matematikai részletekbe belemennénk, a korrelációs együttható segítségével azt tudjuk megállapítani, hogy két különböző kérdésre adott válasz mennyire hasonlít egymáshoz, vagyis – pozitív irányú kapcsolat esetén – mennyire jellemző az, hogy ha valaki az egyik kérdésre magas pontszámot ad, akkor a másikra is magas pontszámot fog adni. A korrelációs együtthatókra épülő főkomponens-elemzés segítségével pedig azt tudjuk megállapítani, hogy az adott kérdéssor melyik elemei azok, amelyek tartalmi szempontból szorosabban kapcsolódnak egymáshoz. Ezeket az összefüggő kérdéscsoportokat nevezzük főkomponenseknek, amelyek így különböző értékskálákat határoznak meg.

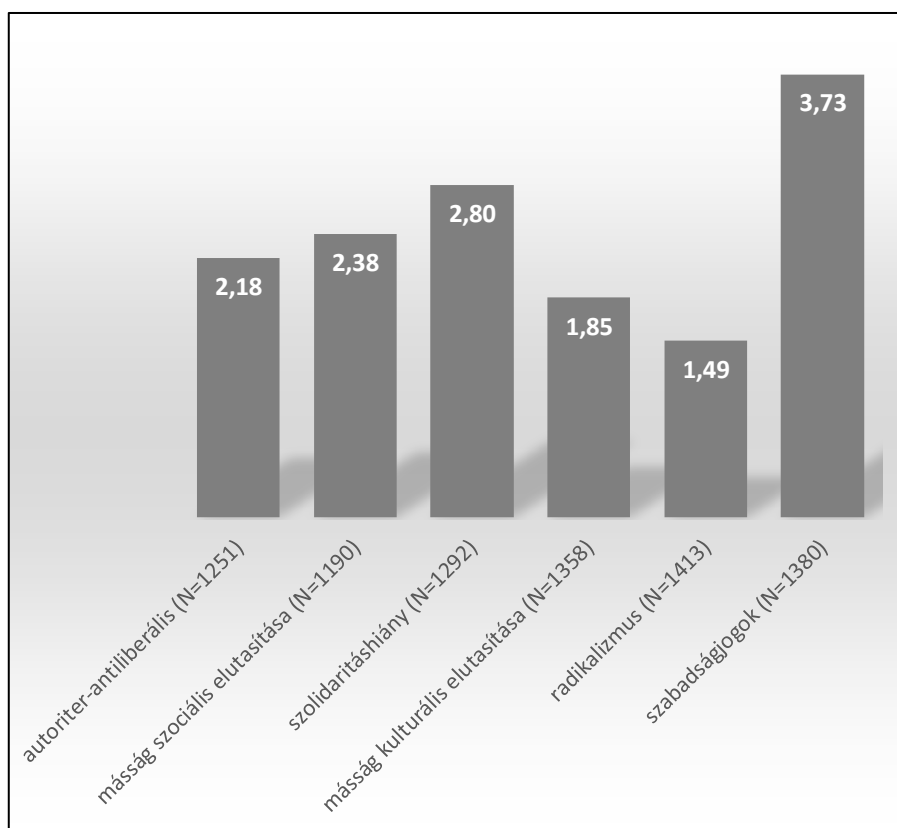
2. *A másság szociális elutasítása*: a cigányok és a zsidók felelősek a velük szembeni előítéletekért; a cigányok nevelési elvei alkalmatlanok; a cigányok alig tesznek valamit a beilleszkedésért.
- *3. *Etnocentrizmus, nemzeti kizárólagosság*: a külföld eltúlozza a negatívumokat; jó érzés magyarnak lenni; a zsidók érdekei mindig is mások voltak; nem igaz, hogy erősödik a rasszizmus.
4. *Empátia-/szolidaritáshiány a hátrányos helyzetűekkel szemben*: nem kell több támogatás a cigányoknak; a tényleges életfogytiglani nem agyályos; nem zavar a hajléktalanok jelenléte.
5. *A másság kulturális elutasítása*: a hagyományőrzés nem fontos; a cigányok kultúrája nem része a magyarnak; nem kell felemelni a szavunkat a megkülönböztetés ellen.
6. *Radikalizmus*: az erőszak is elfogadható; vannak alacsonyabb rendűek.
- *7. *A zsidókhöz való felhőtlen pozitív viszonyulás*: ma már nem érdekes, hogy ki zsidó és ki nem az; nem a zsidók tehetnek az antiszemitizmusról; a zsidók érdekei nem különböznek a magyarokétól.
8. *A szabadságjogok fontossága*: a homoszexuálisokat ugyanolyan jogok illetik meg; szólásszabadság mindenek felettsége.

A fentebb csillaggal jelölt két szempont tartalmazott olyan kérdéseket, amelyek csak a magyarországi közegben bírtak jelentőséggel, viszont a maradék hatot alkalmazni lehetett a külföldi előadások közönségére is. Ennek a hat értékskálának az átlagát vizsgáljuk tovább, a pontszámok itt 1 és 5 között változhattak.¹⁶

Az értékskálák átlaga

Először az összes válaszadót figyelembe véve mutatjuk be az értékskálák átlagát (1. ábra). Láthatjuk, hogy az első öt szempont (amelyek az előadás értékorientációja felől nézve negatív tulajdonságokat jelenítenek meg) átlaga közepes alatti, tehát kedvezőnek mondható. A legkevésbé a másság kulturális elutasítása és a radikalizmus jellemzi a nézők összességét. A szabadságjogok fontosságának átlaga viszont a közepesnél magasabb. Az átlagok tehát a közönség egészét tekintve minden skála esetében a „jó oldalon” vannak.

¹⁶ Az értékskálákat úgy képeztük, hogy az azonos dimenzióba (tehát ugyanazon főkomponensbe) került kérdésekre adott válaszokat azonos súllyal figyelembe véve átlagoltuk. Az így létrehozott skálapontszámok – az eredeti kérdésekhez hasonlóan – ugyancsak 1 és 5 közötti értékeket vehettek fel, ahol tehát a 3-as érték számít közepesnek.

1. ábra. Az értékskálák átlaga az összes előadás közönségére

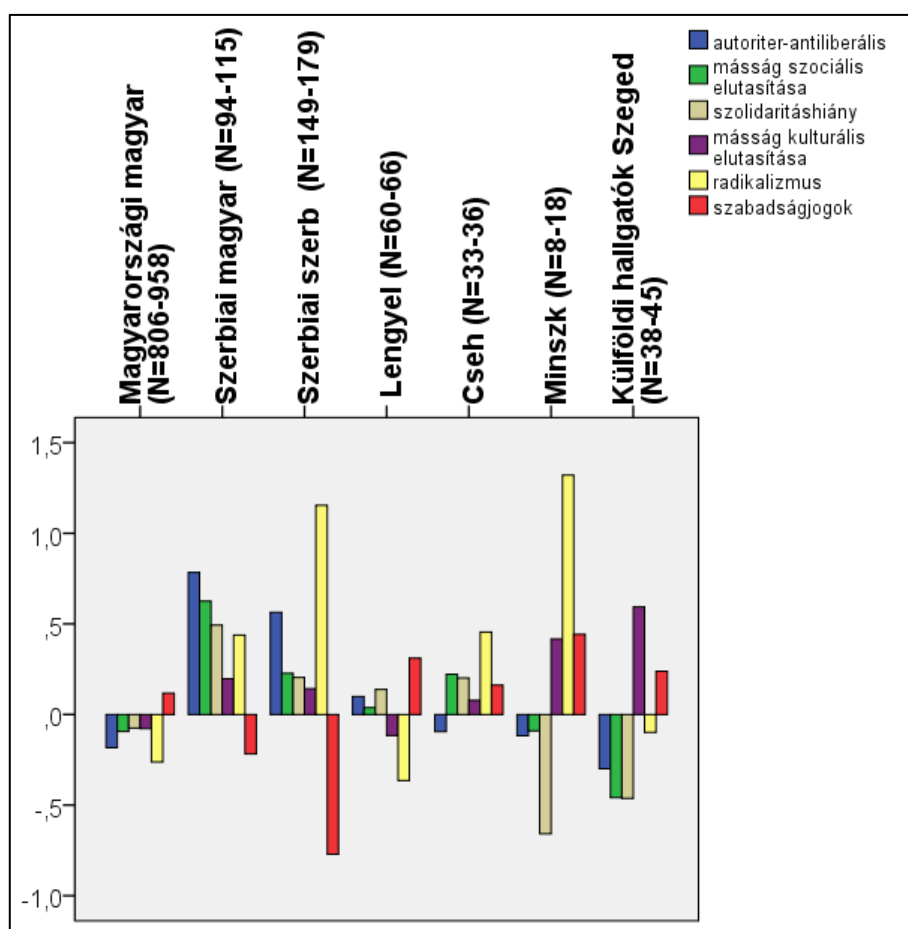
A továbbiakban azt nézzük meg, hogy a különböző nézői csoportokban ezen kedvező átlagoktól milyen eltéréseket találunk.¹⁷ Elsőként a különböző országok közönségét vizsgáljuk (2. ábra). Ennél a csoportosításnál a szerbiai magyar és szerb közönséget külön csoportként kezeljük.

Az eddigiekből következik, hogy az első öt szempontnál a vízszintes tengely alatti értékek a kedvezőbbek, míg az utolsó szempontnál fordítva, a vízszintes tengely fölötti értékek. Az, hogy Magyarországra szinte mindenben átlagos értéket látunk, abból is adódik, hogy itt volt a legtöbb előadás, itt sikerült a leginkább sokszínű közönséget elérni. Látható, hogy összesítve a magyarországi előadások közönségét minden szempont szerint a nemzetközi átlagnál valamivel kedvezőbb eredményt kapunk.

Figyelemre méltó a két szerbiai csoport grafikonja, amelyek mintázata sok tekintetben egymáshoz hasonlít a legjobban, ugyanakkor ez a két csoport különbö-

¹⁷ Ennek érdekében a skálapontszámokat standardizáltuk. Ez a statisztika nyelvén azt jelenti, hogy azt néztük meg, egy adott skálán elért pontszám annak a skálának az átlagától mennyire tér el, ahol mértékegységként az adott skála szórását használjuk. A standardizált skálák esetében így a 0 érték jelenti a közönség egészének átlagát (a következő ábrákon ez lesz a vízszintes tengely), a pozitív pontszámok átlag feletti, a negatív pontszámok pedig átlag alatti értéket jelentenek.

zik leginkább a többi csoporttól.¹⁸ A két szerbiai csoport minden szempontból (az egyébként kedvező átlaghoz képest) a másik oldalon van, mint a magyarországiak. Ennek egyik oka az lehet, hogy feltehetően kevésbé érezték magukra nézve kötelezőnek, hogy politikailag korrekt válaszokat adjanak bizonyos kényesebb kérdésekre. A magyar mintázathoz – egyetlen szempont, a másság kulturális elutasítása kivételével – a legjobban a külföldi hallgatókból álló nagyon vegyes szegedi közönség hasonlít.¹⁹ A szabadságjogok skáláján átlag fölött van a lengyel, a cseh és a minszki közönség is.²⁰

2. ábra. A standardizált értékskálák átlaga országoként²¹

¹⁸ Amennyiben az adatainkat úgy tekintenénk, mint amelyeket véletlen mintavételezéssel kaptunk, a variancia-analízis mindegyik dimenzióban találna szignifikáns eltéréseket. A két szerbiai csoport átlagai mutatkoznak leginkább eltérőnek a többiekétől. Ugyanakkor a radikalizmus-skálán és a szabadságjogok skáláján a szerbiai magyarok és szerbek átlaga is jelentősen különbözik.

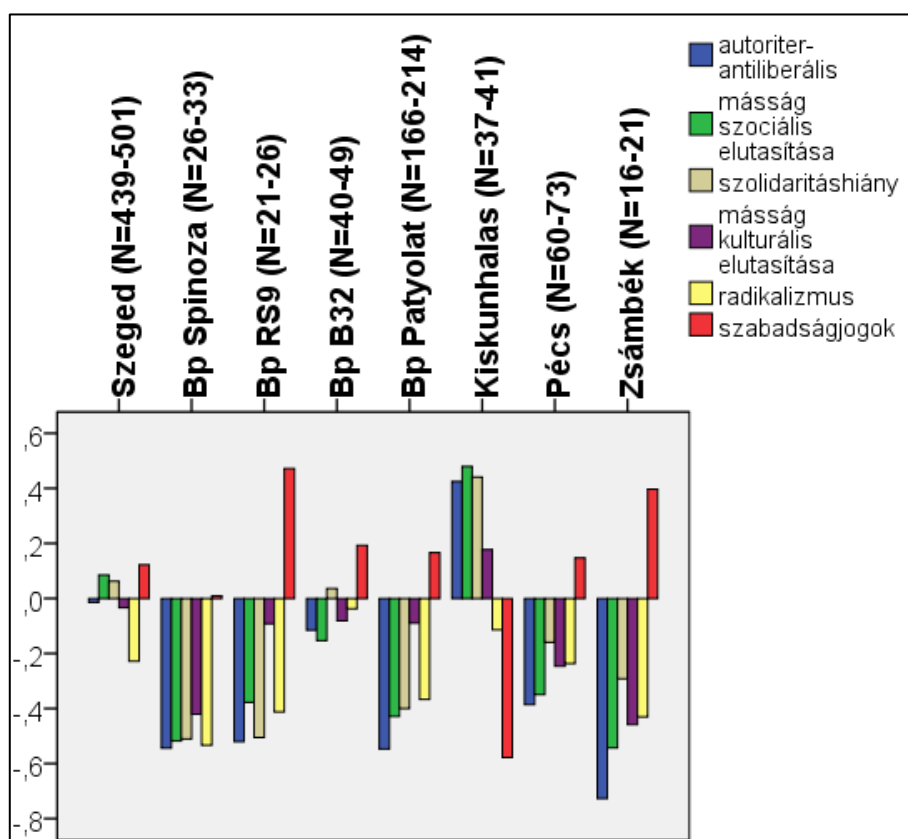
¹⁹ Itt azonban figyelembe kell venni, hogy a Szegeden tanuló külföldi hallgatók csoportja kis létszámú.

²⁰ A minszki kitöltők száma azonban minimális, róluk még csak hozzávetőleges állításokat sem lehet megfogalmazni.

²¹ Az esetszámok az egyes csoportokon belül sem egységesek, mivel nem mindenki válaszolt minden kérdésre.

Érdekes eltéréseket találunk akkor is, ha a különböző magyarországi helyszíneket hasonlítjuk össze (3. ábra).

Többnyire ismét Szegeden látjuk a legkevésbé kiugró eredményeket, amit ezúttal is az magyaráz, hogy az országhatáron belül itt volt a legtöbb előadás, ezért itt tudtak leginkább kiegyenlítődni a vélemények. A radikalizmushoz való vonzódás minden magyar helyszínen átlag alatti. A szabadságjogok Zsámbékon és a budapesti RS9-ben bizonyultak a legfontosabbnak, a legkonzervatívabb közönség Kiskunhalason gyűlt össze.²² Figyelemre méltó, hogy Budapesten a budai helyszín (B32) a nézők összetétele szempontjából különbözőnek látszik a másik háromtól, amelyek mind pesti oldalon vannak.

3. ábra. A standardizált értékskálák átlaga a magyarországi helyszíneken

Nézői véleménycsoportok

A matematikai módszerek arra is lehetőséget adnak, hogy a válaszadók körében jellegzetes véleménycsoportokat keressünk, azaz olyan csoportokat, amelyekbe olyan nézők kerülnek, akik a véleményük tekintetében egymáshoz a leginkább

²² Mivel Zsámbékról kevés kérdőívünk van, messzemenő következtetéseket az ő válaszaikból sem vonhatunk le.

hasonlítanak, míg a többi csoporttól jelentős mértékben különböznek. A válaszadók véleményét ezúttal is az az eddig használt hat értékskálán elért pontszámukkal jellemezzük, a csoportosításra pedig cluster-elemzést fogunk használni.²³ Az eredmények alapján hat csoportot különítettünk el, amelyeket a 2. táblázat segítségével tudunk jellemezni.

Véleménycsoportok		Értékskálák					
		autoriter-antiliberalis	a másság szociális elutasítása	szolidaritáshiány	a másság kulturális elutasítása	radikalizmus	szabadságjogok
1. Empatikus, radikalizmus-ellenes (44%)	Átlag	1,49	1,75	2,14	1,71	1,27	3,85
	N	480	480	480	480	480	480
	Szórás	0,46	0,46	0,57	0,87	0,47	0,74
2. Mérsékeltlen empatikus, a szabadságjogok fontosak (10%)	Átlag	2,34	2,65	3,19	1,55	1,56	4,59
	N	112	112	112	112	112	112
	Szórás	0,54	0,43	0,54	0,54	0,82	0,36
3. Mérsékeltlen-empatikus, a szabadságjogok nem fontosak (25%)	Átlag	2,47	2,65	3,12	1,75	1,42	3,10
	N	270	270	270	270	270	270
	Szórás	0,57	0,53	0,54	0,61	0,55	0,71
4. Empátiahiányos, a szabadságjogok fontosak (14%)	Átlag	3,15	3,34	3,82	2,39	1,52	4,20
	N	147	147	147	147	147	147
	Szórás	0,64	0,48	0,54	0,77	0,48	0,53
5. Mérsékeltlen antiliberalis, radikalizmusra hajlamos (5%)	Átlag	3,38	3,15	3,16	2,25	2,97	2,86
	N	51	51	51	51	51	51
	Szórás	0,55	0,42	0,48	0,61	0,62	0,68
6. Szélsőségesen antiliberalis, radikális (2%)	Átlag	4,19	4,08	4,17	3,29	3,23	2,95
	N	19	19	19	19	19	19
	Szórás	0,52	0,34	0,5	0,77	0,75	0,57
Összesen	Átlag	2,19	2,39	2,8	1,85	1,49	3,73
	N	1079	1079	1079	1079	1079	1079
	Szórás	0,89	0,8	0,85	0,82	0,69	0,84

2. táblázat. A véleménycsoportok átlaga az értékskálákon²⁴

1. csoport (44%). A nézők legnagyobb része ide került. Itt a másság szociális és kulturális elfogadása, az elesettekkel való szolidaritás, az autoriter eszmék elutasítása és a szabadságjogok átlagosnál valamivel nagyobb fontossága jellemző.

²³ Egészen pontosan hierarchikus cluster-elemzést alkalmazunk a csoporton belüli távolságok minimalizálásával (Within Group method).

²⁴ Az átlagok itt is 1 és 5 között mozoghatnak.

6. csoport (2%): Ez az 1. csoport „tükörképe”. A közönség elenyészően kis hányadánál figyelhető meg, hogy szélsőségesen autoriter eszmékhez a másság szociális és kulturális elutasítása, szolidaritáshiány, radikalizmus és a szabadságjogok jóval átlag alatti fontossága figyelhető meg.
5. csoport (5%): A 6. csoport mérsékelt változatát testesíti meg. Ugyanazok a tulajdonságok jellemzik ennek a csoportnak a tagjait, csak valamivel kisebb mértékben.
2. csoport (10%): Ezt a csoportot a szabadságjogok kiemelt fontossága, a radikalizmus elutasítása és a másság kulturális elfogadása jellemez. A másság szociális elfogadása szempontjából a közepesnél kedvezőbb átlagot mutatnak, a szolidaritáshiány viszont az átlagosnál nagyobb.
3. csoport (25%): Nagyon hasonlít a másodikhoz, az egyetlen különbség, hogy itt a szabadságjogok sokkal kevésbé fontosak, mint a 2. csoportban.
4. csoport (14%): A szabadságjogok fontossága és a radikalizmus határozott elutasítása az autoriter politikai eszmékkel való viszonylag magas szimpátiával és szolidaritáshiánnyal jár együtt, ugyanakkor a másság szociális és kulturális elutasítása is átlagon felüli.

Ha az előadás szellemisége felől próbáljuk megközelíteni a fenti jellegzetes vélemény-mintázatokat, akkor azt mondhatjuk, hogy a legnagyobb létszámú 1. csoport az, amelyik eleve leginkább azonosulni tud az előadás által sugallt értékekkel. A másik végletet az 5. és 6. csoport képviseli, azonban láthatjuk, a közönség soraiba csak nagyon kis arányban kerülnek olyan emberek, akik konzekvensen antiliberalis-autoriter, tehát az előadás szellemiségével pontosan ellenkező értékeket vallanak. A többi csoport a fenti két pólus között – egymástól is lényeges dolgokban különbözve – köztes helyet foglal el: egyaránt jellemzi őket a radikalizmus elutasítása, ezen felül a második és harmadik csoportban közös a másság kulturális elfogadása. A negyedik csoportban erősebb az autoriter szemléletmód, ami a másság kulturális elutasításával társul, a szabadságjogok viszont fontosak. Kockázatos dolog ilyet mondani, de talán a 2. és 3., és valamelyest a 4. csoport tagjai azok, akiknek a gondolkodásmódját ez az előadás leginkább befolyásolhatja.

A kérdőív szerepe az előadásban és a nézői reakciók

A kérdőív célja – amellet, hogy ismereteket szerezzünk a nézőkről – az volt, hogy már ezzel is bevonjuk őket az előadás problémavilágába. Az első 38 előadás során összesen körülbelül százötven szöveges megjegyzés született, vagyis min-

den tizedik néző fontosnak tartott véleményt nyilvánítani a kérdőívvel, vagy annak bizonyos kérdéseivel kapcsolatban. Ez – a megjegyzések tartalmától függetlenül is – azt jelzi, hogy bennük már az előadás legelején biztosan sikerült valamit megmozdítani.

A kitöltők szociális érzékenységét sikerült aktivizálni a hajléktalanokra és cigányokra vonatkozó kérdésekkel. A leginkább figyelemre méltó válasz arra a kérdésre, zavaró-e, hogy a bevásárlóközpontok környékén annyi kéregető hajléktalant látni, így szól: „Az nem zavar, hogy kéregetnek, az zavar, hogy ezt nem tudjuk valami hatékony szociálpolitikával megoldani.”²⁵

A cigányokkal kapcsolatos kérdéseknél többen már a cigány-magyar megkülönböztetést is nehezményezték. „Helytelen a cigány-magyar szóhasználat.” – „A cigányok is magyarok.”²⁶

Sokan reflektáltak a Szabadság téri emlékműre vonatkozó kérdésre: „Nem a létjogosultsága a kérdés, hanem az üzenete.”²⁷

Mások kiegészítésre javasolták a kérdőívben érintett témákat: „A kérdőívből kimaradt egy fontos kérdés az egzisztenciális szabadságra vonatkozóan, ami belesüllyed a globalizált totalitarizmusba.”

Jelentős számban születtek észrevételek és kételyek a kérdőíves módszer alkalmazhatóságáról. Nagyon találó a következő megjegyzés: „A sokoldalú megközelíthetőség miatt lehet, hogy a jövő héten máshogy pontoznék.”²⁸

Vannak kíméletlen szigorral tanúskodó megjegyzések is, amelyek nehezményezték bizonyos kérdések provokatív élet, a helyenként szándékosan becsmérelt ambivalenciákat: „A kérdések pontatlanok, túl tágak, sugalmazók, erősen

²⁵ További érdekesebb észrevételek: „Az zavar, hogy senkinek nincs hosszú távú megoldása arra, hogy újra talpra állhassanak.” – „Az a baj, hogy vannak hajléktalan kéregetők és egyre többen.” – „Zavar, hogy van ilyen.” – „Zavar, de azért, mert sajnálom, hogy erre kényszerülnek.” – „De tennék ellene pozitív irányban.” – „Because it's our problem. All of us.” (A legutolsó hozzászólás egy varsói nézőtől származik.)

²⁶ Ugyanez egy prágai kérdőívben: „I don't know. Gypsies are Czechs.” Egy hevesebb vérmérsékletű magyarországi pedig: „Ők is magyarok bazmeg. Meg emberek, mint én.”

²⁷ „Csak az emlékmű milyensége a gond!” Volt, aki a kérdést sugalmazónak tartotta: „A kérdésre nem lehet választ adni, mert valótlan sarkítást tartalmaz.”

²⁸ További ide kapcsolódó hozzászólások: „Nagyon nehezek a kérdések, sokkal komplexebb válaszokat igényelnek az itt megadottaktól.” – „Érdekel az elemzés és az eredmény.” – „Nehéz lesz módszertanilag korrekten értékelni az eredményeket.” – „Nem igazán lehet jó válaszokat adni, hiszen olyan közösségeket homogenizálnak a kérdések, amelyek sok különböző emberből állnak.” – „Nagyon általános jellegűek a kérdések, amivel nincs baj, csak személyes jellegű kérdéseknél pontosabb választ lehetett volna adni.” – „Hiányolom az objektív kérdésfeltételt. Kérdőjelezzünk meg mindent, de nem ezt találok a megoldás kulcsának.” – „Több helyen egyetértek az állítással, de az indoklással egyáltalán nem.” – „Nem elég 'meta' a kérdőív.”

torzíthatnak a szociális kívánatosság irányába. A teszt, mint ötlet amúgy zseniális! Segíti az önreflexiót.”²⁹

A kritikák természetesen megfontolandók, sőt voltaképpen jogosak, de nagyrészt abból adódnak, hogy a válaszadók nem vették figyelembe a kérdezőszi-
tuációt, nem ismerték – nem is ismerhették fel – a kérdezők szándékát, amely éppen a nézők kritikai gondolkodásának megindítása volt.³⁰ Volt azonban, aki észlelte, sőt csapdának fogta fel a kérdésekben és magában a kérdezőszi-
helyzetben megbúvó provokációt: „Csak elolvastam, de nem töltöm ki, mert akkor kollaboráns leszek.”

Ezzel visszajutottunk a kérdőívnek az előadásban betöltött szerepéhez. A dolog természetéből adódik, hogy a náci retorika bemutatása során ugyanazon társadalmi csoportokhoz való viszony nyer megjelenítést, mint amelyekről a kérdések is szólnak: zsidók, cigányok, hajléktalanok, homoszexuálisok. A kérdőívben szereplő legkülönösebb kijelentés szó szerint elhangzik az előadás első perceiben, egyszerre nyújtva a nézőknek a ráismerés örömét és válaszlehetőséget arra, miért is kellett a kérdőívet kitölteniük.³¹ Körülbelül egy órával az előadás kezdete után pedig a kérdőívek a maguk fizikai valójában is megjelennek a színen.³² „Eközben kollégáim segítségével kiértékeljük az Önök által kitöltött teszteket, de csak úgy szőrmentén persze, nehogy elragadjon a hév. És ezután kapcsoljuk a Magyar Szigetet is” – mondja a női főszereplő. A most felbukkanó elegáns, nyakendős, kifogástalan öltözetű úr, közös tanulmányozásra átnyújt a szereplőknek egy-egy paksamétát a kérdőívekből, majd a nézők számára nem hallhatóan információkkal látja el őket – nyilván a beérkezett válaszok tartalmáról. Közben a Magyar Szigetről Szalasi éltető irredenta nemzeti rock szól, melyre a főszereplő táncra perdül. A jelenet kezdetétől jelen lévő úr átváltozik a Magyar Sziget elkötelezett résztvevőjévé és a maradék kérdőíveket szorongatva ad interjút – a sza-

²⁹ Akadt ennél kritikusabb vélemény is: „Szociológia módszertan: megbukott (1).” – „Nem értem, miért van erre szükség.”

³⁰ Az empatikus hozzáállást példázzák ezek a Varsóban leírt mondatok: „A magyarországi cigányokkal és zsidókkal kapcsolatos problémák és bizonytalanságok hasonlóak a lengyelországiakhoz. Szeretném, ha a lengyel-magyar szövetség erősödne, nagyon szeretem ezt az országot, a kultúráját és a hagyományait. Legyünk emberek egymáshoz, ne vadállatok.”

³¹ „Egy olyan környezetben, ahol a résztvevők egyöntetűen ugyanazt az idegengyűlölő nézetet vallják, nem beszélhetünk uszításról, hanem inkább a résztvevők egyetértéséről.” A rendőrség többek között ezzel az indokkal utasította el a Tett és Védelem Alapítvány feljelentését a Betyársereg vezetőjével szemben 2013. augusztusában. Lásd: CZENE GÁBOR, „Nácik között lehet zsidózni”, Népszabadság, 2013. okt. 5., 7.

³² A jelenet közvetlen előzményei: A korábban telefonos átok- és rontáslevétellel foglalkozó női főszereplő ismerteti a Keno nyerőszámait, melyek közül az utolsó az a bizonyos 88, ezután elhangzik egy, a cigányok elleni erőszakra buzdító vészjósló üvöltés foszlánya („A csákányom még megvan!”), majd pedig egy pogány-ezoterikus ima kezdetét halljuk: „Emeljük fel szívünket Káltes-Miasszonyunkhoz, a boldogságos fényszűzhöz.”

vait a legkevésbé sem megválogatva – az előadás narrátorának. A néző joggal elbizonytalanodhat: vajon csak erre voltak jók ezek a papírlapok?³³

A kérdőív felvezető részében ez szerepel: „A válaszai fontosak a számunkra: még azt is befolyásolhatják, hogyan alakulnak az előadásaink ezután.” Közel negyven variáció után nem merült fel, hogy – néhány aktualitás beemelésén túl – változtatni kellene. Nem indokolja ezt a körülöttünk lévő társadalmi-politikai környezet, de a közönség reakciói sem. Sokkal inkább azon volna érdemes gondolkodni, hogyan lehetne még hatékonyabban eljutni azokhoz, akik nem feltétlenül ugyanúgy látják a világot, mint az előadás alkotói, és ezáltal olyanoknak is felhívni a figyelmét a ránk leselkedő veszélyekre, akik erre eddig kevesebb figyelmet fordítottak.

Bibliográfia:

- CZENE Gábor. „Nácik között lehet zsidózni”. Népszabadság, 2013. okt. 5., 7. http://nol.hu/belfold/20131005-nacik_kozott_lehet_zsidozni-1417631 (hozzáférés: 2022.01.30.)
- FEHÉR Elephant. „Jég-doktrínák - Perovics Zoltán -Metanoia -ReflACT - B32 Galéria és Kultúrtér”, 2016, hozzáférés: 2022.01.30, <http://toptipp.hu/szinhaz/alternativ.htm>
- IBOS Éva. „Nincs olvadáspon””. *tiszatajonline.hu* 2014. február 27, hozzáférés: 2022.01.31, <https://tiszatajonline.hu/szinhaz/nincs-olvadaspont/>
- LENCSES Gyula. „(M)ilyennek láttok? Nemzeti sztereotípiák a magyar-szerb határ két oldalán”. In *A szociológia szemüvegén keresztül. Tanulmányok Feleky Gábor 60. születésnapjára*. szerkesztette BALOG Iván et alii, 140-154. Szeged: Belvedere Meridionale, 2012. http://acta.bibl.u-szeged.hu/67982/1/2012_feleky_60_140-154.pdf
- MIKOLA Gyöngyi. „A kegyetlenség evangéliuma mint kulturális örökség”. *Tiszatáj* 68, 6. sz. (2014): 131-136. <https://tiszatajonline.hu/szinhaz/a-kegyetlenseg-evangeliuma-mint-kulturalis-orokseg/> (hozzáférés: 2022.01.30.)
- SHEVTSOVA, Maria. „Színházzociológia – Problémák és perspektívák”. In: *Színház és szociológia határán*, szerkesztette DEMCSÁK Katalin és IMRE Zoltán, fordította DÖMÖTÖR Edit, 13-33. Budapest: Kijárat Kiadó, 2005.
- SZERBHORVÁTH György. „Giccs, hübrisz, félreértés. Szociológia a színházban – Urbán András Passport-trilógiája kapcsán”. *Kalligram* 23, 5. sz. (2014): 76-84.

³³ A kérdőívezés módszerének (ön)ironikus felidézése kapcsolatba hozható az előadás záróképével: az új-rakezdés és felülkerekedés lehetőségét szimbolizáló zéró jel ugyanúgy A/4-es – ám ezúttal tiszta –lapokon jelenik meg, mint a kérdőív kérdései.

<http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2014/XXIII.-evf.-2014.-majus/Giccs-huebrisz-felreertes> (hozzáférés: 2022.01.30.)

TÜNET Együttes. „*Voks – Interaktív politikai táncszínház*” 2012. február 2, hozzáférés: 2022.01.31, <https://tunetegyuttes.hu/darab/voks>